

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
HENRI MAYRAS
της 13ης Νοεμβρίου 1974 *

*Κύριε Πρόεδρε,
Κύριοι δικαστές,*

Στις 21 του περασμένου Ιουνίου κρίνατε επί αιτήσεως εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως που σας υπέβαλε το Raad van de staate του Βελγίου. Τα ερωτήματα των οποίων επιληφθήκατε αφορούσαν την ερμηνεία των άρθρων 52 και 55 της Συνθήκης περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας. Σας υποβλήθηκε επίσης το ερώτημα, αν, μετά τη λήξη της μεταβατικής περιόδου, ισχύει άμεσα στις δραστηριότητες των δικηγόρων το άρθρο 52 της Συνθήκης, παρά την έλλειψη των οδηγιών που προβλέπουν τα άρθρα 54, παράγραφος 2 και 57, παράγραφος 1.

Συνεπώς, το κρίσιμο θέμα στην προηγούμενη υπόθεση ήταν το δικαίωμα εγκαταστάσεως, όπως ορίζεται στο κεφάλαιο 2, τίτλος III της Συνθήκης της Ρώμης.

Τα προδικαστικά ερωτήματα που σας υπέβαλε το Centrale raad van beroep, ολλανδικό δικαστήριο τελευταίου βαθμού επί θεμάτων κοινωνικής ασφαλίσεως, γεννούν σχετικά με την παροχή υπηρεσιών, που εμπίπτει στο κεφάλαιο 3 (άρθρα 59 έως 66) της Συνθήκης, παρεμφερή προβλήματα με εκείνα που επιλύσατε με την προμνησθείσα απόφαση Reyners.

Έχουμε λοιπόν λόγο ν' αναφερθούμε στις κατευθυντήριες γραμμές της απόφασης αυτής, τουλάχιστον καθόσον το κεφάλαιο 3 της Συνθήκης βασίζεται σε ανάλογες αρχές με εκείνες που διέπουν την ελευθερία εγκαταστάσεως στο κεφάλαιο 2.

Πρέπει όμως, κατ' αρχάς να εκθέσουμε τα γεγονότα που έδωσαν αφορμή στην κύρια δίκη.

Ο Van Binsbergen, κάτοικος Beesel, περιοχής της ολλανδικού νομού Limbourg, έδωσε στις 5 Ιουλίου 1972 εντολή στον Kortmann, που τότε κατοικούσε στο Zeist, ομοίως στις Κάτω Χώρες, να τον εκπροσωπήσει σε μιá δίκη σχετικά με ασφάλιση κατά της ανεργίας, στην οποία ήταν αντίδικος με το Bestuur van de bedrijfsvereniging voor de metaalnijverheid (Κεντρική Ένωση Επαγγελματιών Μεταλλουργίας των Κάτω Χωρών).

Φαίνεται ότι η εντολή αυτή στηρίχθηκε στο άρθρο 46 του ολλανδικού νόμου περί διαδικασίας ενώπιον του centrale raad van beroep.

Η διάταξη αυτή παρέχει στους διαδίκους την ευχέρεια να παρίστανται είτε αυτοπροσώπως είτε διά πληρεξουσίου. Στη δεύτερη αυτή περίπτωση, ο πληρεξούσιος υπο-

* Γλώσσα του πρωτοτύπου: η γαλλική.

χρεούται, αν ζητηθεί, ν' αποδείξει την πληρεξουσιότητά του εμφανίζοντας γραπτή εξουσιοδότηση, εξαιρουμένων πάντως των δικηγόρων, οι οποίοι δεν υποχρεούνται να την προσκομίσουν.

Το άρθρο 47 του νόμου αυτού ορίζει ότι οι διάδικοι μπορούν να επικουρούνται από ένα σύμβουλο και να συνοδεύονται από αυτόν, όταν παρίστανται ενώπιον του δικαστηρίου κοινωνικής ασφαλίσεως.

Εκκρεμούσης της δίκης, ο κ. Kortmann μετακόμισε στο Βέλγιο, στην πόλη Neeroeteren, και από αυτή τη νέα κατοικία απευθύνθηκε στο Centrale raad van beroep ζητώντας να του αποσταλούν στη νέα του διεύθυνση αντίγραφα των εγγράφων του φακέλου του πελάτη του, προκειμένου να μελετήσει την υπόθεση και να προετοιμάσει την υπεράσπιση που προτίθετο να κάνει ενώπιον του ολλανδικού δικαστηρίου.

Στις 3 Νοεμβρίου 1973 η γραμματεία του δικαστηρίου τον πληροφόρησε ότι η αίτησή του δεν μπορούσε να γίνει δεκτή, λόγω του ότι το άρθρο 48 του νόμου περί διαδικασίας ενώπιον του Centrale raad van beroep ορίζει ότι: «καθήκοντα πληρεξουσίου ή συμβούλου μπορούν ν' αναλαμβάνουν μόνο τα πρόσωπα που είναι εγκατεστημένα στο Βασίλειο (των Κάτω Χωρών)».

Έτσι αντιτάχθηκε στον Kortmann, ο οποίος έκτοτε κατοικεί στο Βέλγιο, η διάταξη αυτή, δυνάμει της οποίας απαγορεύεται να εκπροσωπεί, ως πληρεξούσιος ή σύμβουλος, τον πελάτη του ενώπιον του Centrale raad van beroep.

Στις 8 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους, ο Kortmann αμφισβητεί, ενώπιον του δικα-

στηρίου τούτου, την εφαρμογή ως προς αυτόν του ολλανδικού αυτού νόμου. Υπενθυμίζει ότι λίγες εβδομάδες νωρίτερα αγόρευε ενώπιον αυτού του δικαστηρίου χωρίς να έχει κρύψει από τότε την αλλαγή της κατοικίας του. Θεωρεί ότι το μέτρο που ελήφθη ως προς αυτόν αντίκειται στα άρθρα 59 και 60 της Συνθήκης της Ρώμης περί ελεύθερης παροχής υπηρεσιών, τα οποία, κατά τη γνώμη του, ισχύουν άμεσα και συνεπώς ιδρύουν υπέρ αυτού δικαιώματα.

Σύμφωνα με αυτά υποστηρίζει ότι η πρόθεση του νόμου, ότι οι νομικοί σύμβουλοι πρέπει να έχουν κατοικία ή διαμονή στις Κάτω Χώρες για να εκπροσωπούν ή να επικουρούν ένα διάδικο ενώπιον του Centrale raad van beroep, αντίκειται στις διατάξεις αυτές της Συνθήκης.

Μετά από πρόσκληση του γραμματέα του δικαστηρίου, να προσδιορίσει τη φύση της επαγγελματικής του δραστηριότητας, ο Kortmann δηλώνει (όπως συνάγεται από τη δικογραφία, αλλά και από τις δηλώσεις του ενώπιον του Δικαστηρίου), ότι ασκεί το επάγγελμα του νομικού συμβούλου, ότι η δραστηριότητα αυτή δεν υπόκειται, στις Κάτω Χώρες, σε καμία νομοθετική ρύθμιση και δεν προϋποθέτει την κατοχή κανενός είδους διπλώματος ούτε εγγραφή στο μητρώο μιας οργάνωσης ή ενός επαγγελματικού συλλόγου. Προσθέτει ότι ασχολείται με διοικητικές και κοινωνικές διαφορές ολλανδικού δικαίου, συντάσσει σχετικές προσφυγές και υπερασπίζεται προφορικά τους πελάτες του ενώπιον του τμήματος διοικητικών διαφορών του raad van staate της Ολλανδίας, του Centrale raad van beroep και ορισμένων δευτεροβάθμιων υπουργικών επιτροπών.

Στην πραγματικότητα, διευκρινίζει, τα τρία τέταρτα της δραστηριότητάς του καλύπτουν οι προσφυγές στο Raad van de staate. Αφότου εγκαταστάθηκε στο Βέλγιο, κοντά άλλωστε στα ολλανδικά σύνορα, επεξεργά-

ζεται τις δικογραφίες στο σπίτι του, συντάσσει εκεί τα υπομνήματα και μεταβαίνει στις Κάτω Χώρες μόνο για να αγορεύσει, πράγμα το οποίο άλλωστε συνέβη 36 φορές μέσα στο 1973.

Είναι επιπλέον διαχειριστής ακινήτων και συντάσσει άρθρα για νομικά περιοδικά. Γι' αυτό εξέφρασε ενώπιον του ολλανδικού δικαστηρίου την επιθυμία να θεωρηθεί ότι ασκεί, τουλάχιστον προσωρινά, τη δραστηριότητά του ή μέρος της στις Κάτω Χώρες, κατά την έννοια του άρθρου 60, τρίτη παράγραφος της Συνθήκης. Βάσει των πληροφοριών αυτών που προκύπτουν από το φάκελο που κοινοποιήθηκε από το δικαστήριο της κύριας υπόθεσης δεν αντιστέκομαι στον πειρασμό να χαρακτηρίσω τον Kortmann ως «ιπτάμενο Ολλανδό» αφού, λόγω των επαγγελματικών του δραστηριοτήτων πηγαينوέρχεται μεταξύ Βελγίου και Κάτω Χωρών.

Εν πάση περιπτώσει το Centrale raad van beroep αποφάσισε, μετά την επιχειρηματολογία του κ. Kortmann, ν' αναστείλει τη διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ερωτήματα, αν τα άρθρα 59 και 60 της Συνθήκης της Ρώμης ισχύουν άμεσα και αν ιδρύουν υπέρ των πολιτών δικαιώματα, τα οποία υποχρεούνται να διαφυλάττουν τα εθνικά δικαστήρια. Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως, ερωτά, πώς πρέπει να ερμηνευθούν οι διατάξεις αυτές και ιδίως η διάταξη της τελευταίας παραγράφου του άρθρου 60.

Το Centrale raad, αναλόγως με την ερμηνεία που θα δώσετε, επιφυλάσσεται να ερευνησει, αν εφαρμόζεται εν προκειμένω το άρθρο 90 του «Beroepswet», η δεύτερη παράγραφος του οποίου ορίζει ότι όποιος δεν έχει κατοικία στις Κάτω Χώρες ή σε κράτος, με το οποίο υπάρχει σχετική αμοιβαιότητα, υποχρεούται να ορίσει αντίκλητο στο ολλανδικό έδαφος.

Νομίζω ότι η λογική επιβάλλει να εξεταστεί, πρώτον, το πρόβλημα της ερμηνείας των άρθρων 59 και 60 της Συνθήκης, γιατί μόνο υπό το φώς της έρευνας αυτής θα είναι ακολούθως δυνατό να εκφράσω τη γνώμη μου για το άμεσο αποτέλεσμα των διατάξεων αυτών.

Μη μισθωτές επαγγελματικές δραστηριότητες, στις οποίες προφανώς εντάσσονται και τα ελευθέρια επαγγέλματα, μπορούν να ασκούνται είτε από τους υπηκόους ενός κράτους μέλους που είναι εγκατεστημένοι στο έδαφος άλλου κράτους μέλους, πράγμα που σημαίνει ότι μονίμως ή τουλάχιστον κατά τρόπο διαρκή έχουν εγκαταστήσει την κατοικία ή τη διαμονή τους στο κράτος αυτό, είτε με την μορφή παροχής υπηρεσιών.

Στην πρώτη περίπτωση οι δραστηριότητες διέπονται από τους κανόνες της Συνθήκης περί δικαιώματος εγκαταστάσεως (άρθρα 52 έως 58), όπως συνέβαινε στην υπόθεση Reyners.

Στη δεύτερη περίπτωση εφαρμόζονται τα άρθρα 59 και επόμενα περί ελεύθερης παροχής υπηρεσιών.

Ορθώς το Centrale raad van beroep εντόπισε τα ερωτήματά του στον τομέα της παροχής υπηρεσιών.

Πρέπει σχετικώς να κάνουμε διάκριση μεταξύ δύο διαφορετικών καταστάσεων:

— Ας λάβουμε, κατ' αρχάς, υπόψη την περίπτωση κάποιου που παρέχει υπηρε-

σίες λίγο πολύ περίστασιακά· κι ο οποίος έχει εγκαταστήσει την επαγγελματική του κατοικία στο κράτος μέλος Α, ο ή οι αποδέκτες όμως των υπηρεσιών είναι εγκατεστημένοι στο κράτος μέλος Β. Με αυτό εννοώ ότι σε τέτοια περίπτωση ο παρέχων υπηρεσίες δεν υποχρεώνεται οπωσδήποτε λόγω των αναγκών της δραστηριότητάς του να διασχίζει κάθε μέρα αυτοπροσώπως τα σύνορα μεταξύ των δύο κρατών.

Αυτό συμβαίνει τουλάχιστον για ένα μέρος της δραστηριότητας του Kortmann ως νομικού συμβούλου.

Μπορεί πράγματι κανείς να υποθέσει ότι συντάσσει στο σπίτι του, στο Βέλγιο, τα υπομνήματα που υποβάλλει ταχυδρομικά στη γραμματεία των ολλανδικών δικαστηρίων που επιλαμβάνονται των υποθέσεων, με τις οποίες ασχολείται, χωρίς να είναι υποχρεωμένος, στο στάδιο αυτό, να μετακινείται αυτοπροσώπως.

— Πρέπει όμως ν' αντιμετωπίσουμε και μια διαφορετική περίπτωση:

Είναι, άλλωστε, η περίπτωση, την οποία προβλέπει το άρθρο 60 της Συνθήκης, κατά το οποίο:

Με την επιφύλαξη των διατάξεων του κεφαλαίου που αφορά το δικαίωμα εγκατάστασης, εκείνος που παρέχει υπηρεσία δύναται για την εκτέλεση αυτής να ασκήσει προσωρινά τη δραστηριότητά του στο κράτος, όπου παρέχεται η υπηρεσία με τους ίδιους όρους που το κράτος αυτό επιβάλλει στους δικούς του υπηκόους.»

Η διάταξη αυτή, κάνοντας αναγκαστικά διάκριση μεταξύ εγκαταστάσεως, ένα από τα ουσιώδη στοιχεία της οποίας είναι η — σχετική τουλάχιστον— μονιμότητα, και παροχής υπηρεσιών, αντιμετωπίζει με σαφήνεια την περίπτωση που η παροχή υπηρεσιών υποχρεώνει εκείνον που την εκτελεί να ασκεί προσωρινά δραστηριότητα στη χώρα, όπου παρέχεται η υπηρεσία, δηλαδή να βρίσκεται αυτοπροσώπως προσωρινά στο έδαφος της χώρας αυτής.

Τέτοια είναι λοιπόν η περίπτωση του Kortmann καθόσον, όπως διευκρίνησε ο ίδιος, μεταβαίνει τακτικά και αρκετά συχνά στις Κάτω Χώρες για να αγορεύσει ενώπιον των διαφόρων δικαστηρίων, και, ασφαλώς, για να συνεννοηθεί εκεί με τους πελάτες του.

Τόσο όμως στην πρώτη, όσο και στη δεύτερη περίπτωση, είναι σαφές ότι, για να πετύχουν το στόχο που διατυπώνεται στην ίδια την επικεφαλίδα του τίτλου III της Συνθήκης, δηλαδή την «ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων»..., οι κανόνες που προβλέπονται τόσο στο άρθρο 59, όσο και στην τελευταία παράγραφο του άρθρου 60, επιδιώκουν την πραγματοποίηση ίσης μεταχείρισης μεταξύ των υπηκόων ενός κράτους μέλους και των υπηκόων των άλλων κρατών μελών της κοινής αγοράς. Οι διατάξεις αυτές διασφαλίζουν έτσι την εφαρμογή, στον ιδιαίτερο τομέα της παροχής υπηρεσιών, του γενικού κανόνα του άρθρου 7 της Συνθήκης, αναπόσπαστου μέρους των «αρχών» της Κοινότητας, που ορίζει ότι για την εφαρμογή της Συνθήκης και με την επιφύλαξη των ειδικών διατάξεων της «απαγορεύεται κάθε διάκριση λόγω ιθαγένειας».

Η θεμελιώδης αυτή σκέψη κατευθύνει και την εφαρμογή του άρθρου 48 περί ελεύθερης κυκλοφορίας των μισθωτών· όπως

υπογραμμίζει δε η απόφαση Reyners (υπόθεση 2/74, απόφαση της 21ης Ιουνίου 1974), οι διατάξεις του άρθρου 52 περί ελευθερίας εγκαταστάσεως απηχούν επίσης τη σκέψη αυτή.

Έχει λοιπόν λιγότερη σημασία η εξασφάλιση πλήρους ελευθερίας στην παροχή των υπηρεσιών σε όλη την επικράτεια της κοινής αγοράς από την ολοκλήρωση, κατά το τέλος της μεταβατικής περιόδου, της απαγόρευσης κάθε δυσμενούς διακρίσεως, κάθε ανισότητας στη μεταχείριση μεταξύ ημεδαπών και υπηκόων της Κοινότητας.

Νομίζω ότι είναι περιττό να επιμείνω στην ιδέα αυτή, που ανέπτυξα σχετικά με την υπόθεση Reyners και την οποία, άλλωστε, είχε επανειλημμένα την ευκαιρία να επιβεβαιώσει η νομολογία του Δικαστηρίου.

Είναι, αντίθετα, ουσιώδες για τη λύση που θα δοθεί στην παρούσα προδικαστική υπόθεση, να εκφράσω την άποψή μου επί της διακρίσεως που πρέπει να γίνεται μεταξύ των κανόνων περί δικαιώματος εγκαταστάσεως και των κανόνων που διέπουν την ελεύθερη παροχή υπηρεσιών.

Πρέπει, πράγματι, να υπογραμμιστεί ότι ο επαγγελματίας, υπήκοος ενός κράτους μέλους, που είναι «εγκατεστημένος», κατά την έννοια του άρθρου 52, στο έδαφος άλλου κράτους μέλους υπόκειται, συνεπεία του γεγονότος της εγκαταστάσεως αυτής, στη νομοθεσία του κράτους υποδοχής, η κρατική εξουσία του οποίου μπορεί να του επιβάλλει για την έναρξη της δραστηριότητάς του και την άσκησή της τις ίδιες προϋποθέσεις που απαιτεί από τους δικούς της υπηκόους και συνεπώς να τον υποβάλλει στους ίδιους ελέγχους.

Αυτό σημαίνει, ότι ο αλλοδαπός αυτός κάτοικος, που είναι προνομιούχος ως κοινοτικός, πρέπει, ασφαλώς, να απολαμβάνει ίσης μεταχειρίσεως, όχι όμως να εξαιρείται από τις διατάξεις του εθνικού δικαίου, ακόμη κι όταν, στο μέλλον, το δικαίο αυτό εναρμονιστεί με τις νομοθεσίες των άλλων κρατών της Κοινότητας.

Αντίθετα, ο παρέχων υπηρεσίες δεν είναι εξ ορισμού κάτοικος· δεν είναι «εγκατεστημένος». Η κατοικία του, η κύρια διαμονή του βρίσκονται στο έδαφος του κράτους μέλους Α. Εν προκειμένω, πρόκειται για το Βέλγιο. Κατά τα άρθρα 59 και 60 μπορεί να αξιώσει — θα εξηγηθώ πιο κάτω — το δικαίωμα να προσφέρει τις επαγγελματικές του υπηρεσίες σε αποδέκτες που κατοικούν στο κράτος μέλος Β, δηλαδή, εν προκειμένω, στις Κάτω Χώρες.

Θα ήταν, μάλιστα, δυνατόν — αν και αναμφίβολα πρόκειται για θεωρητική υπόθεση, που δεν μπορεί όμως ν' αποκλειστεί τελείως — να μην είναι ποτέ αυτοπροσώπως παρών, για το σκοπό αυτό, στις Κάτω Χώρες. Αν όμως πρέπει να πηγαίνει αρκετά τακτικά, ξαναπερνά τα σύνορα μετά την παροχή της υπηρεσίας και υπόκειται στον ολλανδικό νόμο μόνο καθόσον οι ίδιες οι δραστηριότητες, τις οποίες ασκεί πρόσκαιρα εκεί, υπόκεινται σε νομοθετική ρύθμιση, πράγμα το οποίο, όπως μας είπαν, δεν συμβαίνει στην περίπτωση της ελεύθερης παροχής νομικών συμβουλών στις Κάτω Χώρες.

Συνεπώς — κι αυτό αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό της διαφοράς που υφίσταται μεταξύ αφενός των απλών, περιστασιακών παροχών υπηρεσιών, δηλαδή της πρόσκαιρης δραστηριότητας και, αφετέρου, της εγκαταστάσεως: ο παρέχων υπηρεσίες έχει, σε ορισμένο μέτρο, τη δυνατότητα να διαφύγει την εφαρμογή και τον έλεγχο των εθνικών αρχών της χώρας, όπου παρέχει τις υπηρεσίες του.

Εύκολα γίνεται αντιληπτό ότι η κατάσταση αυτή εγκυμονεί κινδύνους, τόσο σε θέματα δεοντολογίας, όσο και επί ενδεχομένης υπέρχειας επαγγελματικής, αστικής ή ακόμη και ποινικής ευθύνης του παρέχοντος υπηρεσίες. Δεν παραμένει χωρίς συνέπειες ούτε και από φορολογική άποψη.

Μπορεί κανείς να φανταστεί, τι συνέπειες συνεπάγεται μια τέτοια κατάσταση, ιδίως σε θέματα πιστώσεων, φορολογικής νομοθεσίας ή ασφάλισης, χωρίς να γίνει λόγος για την παροχή νομικών συμβουλών.

Γι' αυτό, εξασφαλίζοντας την τήρηση της αρχής της απαγορεύσεως των διακρίσεων, είναι απαραίτητο να συμβιβάζονται οι απαιτήσεις της με τις απαιτήσεις που επιβάλλει η προστασία των ιδιωτών που είναι αποδέκτες της παροχής υπηρεσιών και να λαμβάνονται υπόψη τα αναγκαία μέσα ελέγχου που πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να θεσπίζουν οι εθνικές αρχές προς το σκοπό αυτό.

Υπό το φώς των παρατηρήσεων αυτών θα εξετάσουμε, αν η υποχρέωση που επιβάλλεται από το άρθρο 48 του ολλανδικού «Beroepswet» στους πληρεξούσιους ή συμβούλους ενώπιον των δικαστηρίων κοινωνικών υποθέσεων, να είναι δηλαδή εγκατεστημένοι (Gevestigd) στο έδαφος των Κάτω Χωρών, συνιστά ή όχι δυσμενή διάκριση που απαγορεύεται από το άρθρο 59 ή το άρθρο 60, τρίτη παράγραφος της Συνθήκης.

Διαφορετικά από την περίπτωση Reyners, εδώ δεν πρόκειται για ρήτρα ιθαγένειας, αλλά για προϋπόθεση κατοικίας που εφαρμόζεται ασχέτως ιθαγένειας.

Στην πραγματικότητα, αυτό για το οποίο διαμαρτύρεται ο Kortmann, ολλανδός υπήκοος, είναι ότι υπόκειται σε δυσμενή διά-

κριση σε σχέση με τους συμπολίτες του που είναι εγκατεστημένοι ή κατοικούν στις Κάτω Χώρες, για το μόνο λόγο ότι αυτός κατοικεί στο Βέλγιο.

Έτσι, αν η απαγόρευση κάθε δυσμενούς διακρίσεως είναι εύκολο να ισχύσει όταν η διαφορετική μεταχείριση απορρέει σαφώς ή άμεσα από ρήτρα περί ιθαγένειας, η λύση είναι δυσκολότερη, όταν πρόκειται για συγκεκριμένη δυσμενή διάκριση.

Είναι ένα πρόβλημα που αντιμετωπίσατε ήδη, τουλάχιστον σε σχέση με το άρθρο 48 της Συνθήκης.

Στην υπόθεση *Soitgiu* (υπόθεση 152/73, απόφαση της 12ης Φεβρουαρίου 1974, *Recueil* 1974, σ. 164) είχα την ευκαιρία να εκθέσω ότι αυτό συμβαίνει όταν, ο νόμος ή η εσωτερική κανονιστική ρύθμιση, χωρίς να επιβάλλουν οποιαδήποτε προϋπόθεση περί ιθαγένειας, εξαρτούν τη χορήγηση παροχών ή προνομίων που συνδέονται με την εργασία από κριτήρια σχετικά με την καταγωγή, τον τόπο γεννήσεως ή την πραγματική διαμονή στο εθνικό έδαφος, έτσι ώστε τα ωφελήματα αυτά να επιφυλάσσονται στους ημεδαπούς και να μην μπορούν, πλην εξαιρέσεως, να τα καρπούνται οι υπήκοοι των άλλων κρατών μελών.

Τότε κρίνατε ότι «οι διατάξεις περί ίσης μεταχειρίσεως τόσο της Συνθήκης, όσο και του κανονισμού 1612/68 (περί εργασίας των μετακινουμένων εργαζομένων), απαγορεύουν όχι μόνο τις πρόδηλες διακρίσεις που στηρίζονται στην ιθαγένεια, αλλά και κάθε συγκεκριμένη μορφή δυσμενών διακρίσεων, οι οποίες, με την εφαρμογή άλλων κριτηρίων διακρίσεως, καταλήγουν στην πραγματικότητα στο ίδιο αποτέλεσμα».

Στην προαναφερθείσα περίπτωση επρόκειτο για δυσμενή διάκριση σε σχέση με την κατοικία της οικογένειας.

Επιβεβαιώσατε, άλλωστε, τη νομολογία που ξεκίνησε με την απόφαση της 13ης Δεκεμβρίου 1972 (υπόθεση 44/72, *Marsmann*, *Recueil* 1972, σ. 1248).

Παρά το ότι σήμερα μας απασχολούν τα άρθρα 59 και 60, θεωρώ ότι πρέπει να δοθεί η ίδια ερμηνεία καθόσον η προϋπόθεση, την οποία επιβάλλει ο ολλανδικός νόμος στους πληρεξούσιους ή τους συμβούλους ενόπιον των δικαστηρίων κοινωνικών υποθέσεων, συνδέεται με την κατοικία τους στο έδαφος του Βασιλείου των Κάτω Χωρών.

Διότι, μια τέτοια απαίτηση έχει μοιραία ως συνέπεια — ακόμη κι αν δεν είναι αυτός ο στόχος της — να εμποδίζει ένα σύμβουλο να παρέχει υπηρεσίες στους πολίτες ενόπιον των ολλανδικών δικαστηρίων, όταν αυτός ο ίδιος είναι εγκατεστημένος σε άλλο κράτος εκτός των Κάτω Χωρών.

Συνεπώς, η απαίτηση αυτή αντίκειται στην ελεύθερη παροχή υπηρεσιών εντός της κοινής αγοράς.

Ακόμη κι αν υποθέσουμε ότι ο ολλανδός νομοθέτης δεν είχε την πρόθεση να εισαγάγει δυσμενή διάκριση, αλλά μόνο να εξασφαλίσει ότι οι νομικοί σύμβουλοι — οι οποίοι, όπως είδαμε, δεν υπόκεινται σε καμιά επαγγελματική κανονιστική ρύθμιση ή κανόνες δεοντολογίας και για τους οποίους δεν απαιτείται ούτε δίπλωμα — έχουν, τουλάχιστον, την κατοικία τους στο έδαφος, όπου ασκούν εξουσία οι εθνικές αρχές, ούτε και το κίνητρο αυτό δεν μπορεί να δικαιολογήσει την κατάσταση που δημιουργεί το «*Beroepswet*».

Είμαι λοιπόν υποχρεωμένος να δεχτώ ότι η άνιση μεταχείριση που απορρέει αντικειμενικά από τη διάταξη αυτή αντίκειται στα άρθρα 59 και 60, τελευταία παράγραφος της Συνθήκης

Θα ήταν άραγε διαφορετικά, αν η προϋπόθεση περί κατοικίας συνδεόταν με την έδρα ή την περιφέρεια ενός δικαστηρίου, ώστε να επιβαλλόταν για λόγους καλής λειτουργίας της δικαιοσύνης;

Πράγματι, σε πολλά κράτη μέλη ο νόμος απαιτεί οι δικηγόροι να έχουν επαγγελματική κατοικία, δηλαδή το δικηγορικό τους γραφείο, στην περιφέρεια του δικαστηρίου ή του εφετείου, για το οποίο έχουν πάρει άδεια ασκήσεως επαγγέλματος.

Αυτό ισχύει κυρίως στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας (άρθρο 27 της ομοσπονδιακής νομοθεσίας περί δικηγόρων).

Με διαφορετική μορφή, αυτό ισχύει και στη Γαλλία: πλην εξαιρέσεων, μόνον οι δικηγόροι που είναι εγγεγραμμένοι στο δικηγορικό σύλλογο της περιφέρειας ενός *tribunal de grande instance* μπορούν να εκπροσωπούν τους διαδίκους ενόπιον του δικαστηρίου αυτού· αυτό αποκαλείται *Territorialité de la postulation* (αρχή της εδαφικότητας της διενέργειας διαδικαστικών πράξεων), που προέρχεται από το παλαιό επάγγελμα του *avoué*. Το ίδιο ισχύει για τα *Cours d'appel*, οι *avoués* των οποίων επέζησαν της πρόσφατης μεταρρυθμίσεως των νομικών επαγγελμάτων.

Οι λόγοι υπάρξεως τέτοιων συστημάτων οφείλονται στο ότι είναι ανάγκη τα δικα-

στήρια να διαθέτουν στην έδρα τους ή εν πάση περιπτώσει στην εδαφική τους περιφέρεια προσιτούς βοηθούς της δικαιοσύνης, γνωστούς στους δικαστές και ικανούς να συμβάλλουν σε στενή συνεργασία με τους δικαστές στην επίλυση των διαδικασιών. Πρέπει να προστεθεί ότι πρόκειται και για συντεχνιακό μονοπώλιο, στο οποίο εμμένουν οι επαγγελματίες για ευνοήτους λόγους.

Πρέπει εξάλλου να σημειωθεί ότι, αν στη Γαλλία η εδαφικότητα παραμένει ο κανόνας για το διορισμό, η παράσταση ενώπιον του δικαστηρίου δεν εξαρτάται από την προϋπόθεση αυτή.

Ας σημειωθεί ακόμη ότι εκεί όπου δεν ισχύει το μονοπώλιο των δικηγόρων, συνηθέστερα, δηλαδή, ενώπιον των δικαστηρίων κοινωνικών υποθέσεων, προφανώς δεν επιβάλλεται η αρχή της εδαφικότητας.

Στην παρούσα υπόθεση όμως δεν πρόκειται για δικηγόρο, αλλά για ελεύθερο νομικό σύμβουλο επιφορτισμένο να επικουρεί τους πελάτες του ενώπιον δικαστηρίου, ο κανονισμός διαδικασίας του οποίου δεν απαιτεί την εκπροσώπηση από δικηγόρο.

Γι' αυτό οι παρατηρήσεις του εκπροσώπου της Κυβέρνησης της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, όσο ενδιαφέρουσες κι αν ήταν, δεν συνέβαλαν αποφασιστικά στη λύση του προβλήματος, που σας έχει υποβληθεί.

Και κάτι ακόμη: αν η Ολλανδική Κυβέρνηση θεωρεί απαραίτητο ν' απαιτεί από τους νομικούς συμβούλους που είναι εγκατεστημένοι εκτός της χώρας την τήρηση ορι-

σμένων προϋποθέσεων ενόψει των πρακτικών αναγκών και της καλής λειτουργίας της δικαιοσύνης, θα μπορούσε, κατά τη γνώμη μου, να επιλέξει το σύστημα προσδιορισμού τόπου επιδόσεων στο γραφείο ενός δικηγόρου ή ενός νομικού συμβούλου που κατοικεί στην περιφέρεια του δικαστηρίου.

Μια τέτοια απαίτηση, ικανή να διευκολύνει τη διαβίβαση εγγράφων και τη διεξαγωγή της δίκης, παρέχοντας συγχρόνως εγγυήσεις για τους ίδιους τους πολίτες, δεν θα ήταν αντίθετη στην αρχή της ελεύθερης κυκλοφορίας των υπηρεσιών· δεν θα εισήγαγε παράνομη δυσμενή μεταχείριση.

Μήπως άλλωστε αυτό το σύστημα δεν ακολουθεί και ο δικός μας κανονισμός διαδικασίας ως προς το ότι κάθε δικηγόρος εγγεγραμμένος σε ένα δικηγορικό σύλλογο ενός από τα κράτη μέλη έχει το δικαίωμα να επικουρεί και να εκπροσωπεί τους διαδίκους ενώπιον του Δικαστηρίου, ενώ το άρθρο 38, παράγραφος 2 του κανονισμού ορίζει ότι «για τους σκοπούς της διαδικασίας το δικόγραφο της προσφυγής περιέχει προσδιορισμό τόπου επιδόσεων στην έδρα του Δικαστηρίου. Αναφέρει επίσης το όνομα του αντικλήτου»;

Έτσι και το «Beroepswet» περιέχει ομοίως στο άρθρο 90, υποχρέωση προσδιορισμού τόπου επιδόσεων, η οποία βαρύνει — είναι αλήθεια — όχι το σύμβουλο, αλλά τους ίδιους τους διαδίκους, αν κατοικούν εκτός των Κάτω Χωρών.

Ασφαλώς δεν είναι δικό μας θέμα να πούμε, αν η διάταξη αυτή μπορεί, ενδεχομένως, να εφαρμοστεί σε σύμβουλο που είναι εγκατεστημένος στο Βέλγιο. Είναι ζήτημα ερμηνείας του εθνικού δικαίου, η επίλυση

του οποίου εναπόκειται, ενδεχομένως στο Centrale raad van beroep.

Επί του παρόντος, μπορούμε να επανέλθουμε στο ερώτημα, αν τα άρθρα 59 και 60 της Συνθήκης παράγουν άμεσα αποτελέσματα.

Ανεξάρτητα από τα κριτήρια που απορρέουν από παλαιότερη και ήδη πλούσια νομολογία, η λύση του προβλήματος αυτού βρίσκει σταθερό έρεισμα στις σκέψεις της απόφασης Reyners της 21ης Ιουνίου 1974.

Με αυτές τις ήδη πολύ διαφωτιστικές βάσεις, κύριοι, έχω όλο και λιγότερες αμφιβολίες για να επιβεβαιώσω τη δυνατότητα άμεσης ισχύος των άρθρων 59 και 60, τρίτη παράγραφος, πολύ περισσότερο που προσφάτως ο γενικός εισαγγελέας Warner πήρε θέση σαφή και σταθερή προς αυτή την κατεύθυνση.

Όλα αυτά τα συγκλίνοντα στοιχεία μου επιτρέπουν να είμαι σύντομος.

Θα υπενθυμίσω ότι για να γίνει δεκτό το άμεσο αποτέλεσμα μιας διάταξης του κοινοτικού δικαίου, η νομολογία του Δικαστηρίου απαιτεί το κριτήριο της σαφήνειας και της ακρίβειας.

Το άρθρο 59 ανταποκρίνεται με βεβαιότητα στις προϋποθέσεις αυτές, αφού απαγορεύει στα κράτη να αντιτάσσουν στους υπηκόους της Κοινότητας που είναι εγκατεστημένοι σε άλλο κράτος μέλος από εκείνο στο οποίο παρέχουν υπηρεσίες, κάθε νομοθετική ρύθμιση ή κάθε διοικητική πρακτική που δημιουργεί προσκόμματα

στην παροχή υπηρεσιών στο έδαφός του. Τους απαγορεύει με τον τρόπο αυτό να υποβάλλουν τις υπηρεσίες αυτές σε προϋποθέσεις άλλες από εκείνες που ισχύουν για την παροχή υπηρεσιών των υπηκόων που είναι εγκατεστημένοι στο εθνικό έδαφος.

Η τρίτη παράγραφος του άρθρου 60 επιβάλλει με τον ίδιο τρόπο σαφή υποχρέωση.

Δεύτερον, η υπό κρίση κοινοτική διάταξη πρέπει να είναι ανεπιφύλακτη και πλήρης. Έτσι, ούτε το άρθρο 59 ούτε το άρθρο 60, τρίτη παράγραφος, δεν περιλαμβάνουν — πλην της προθεσμίας, μέσα στην οποία πρέπει να τεθούν σε ισχύ — κάποια προϋπόθεση, από την οποία να εξαρτάται η άμεση ισχύς τους. Τα άρθρα 55 και 56 εισάγουν μεν ορισμένες εξαιρέσεις από την ελεύθερη παροχή υπηρεσιών που έχουν εφαρμογή στους τομείς που μας απασχολούν, είναι όμως, όπως γνωρίζετε, αυστηρά καθορισμένες, ερμηνεύονται στενά και δεν μπορούν να εμποδίσουν, όπως έχει κρίνει το Δικαστήριο, το άμεσο αποτέλεσμα των άρθρων 59 και 60, όπως και δεν εμπόδισαν το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 52.

Τέλος, είναι μεν αληθές ότι, για να γίνει δεκτό το άμεσο αποτέλεσμα μιας διατάξεως του κοινοτικού δικαίου, πρέπει η εφαρμογή της να μην εξαρτάται από την έκδοση μεταγενεστέρων μέτρων είτε εθνικών είτε κοινοτικών, το γεγονός όμως ότι το άρθρο 63 της Συνθήκης προβλέπει, όπως άλλωστε για το δικαίωμα εγκαταστάσεως, την εκπόνηση από το Συμβούλιο ενός γενικού προγράμματος για την κατάργηση των περιορισμών στην ελεύθερη παροχή υπηρεσιών, δεν είναι ικανό να αναιρέσει από τα άρθρα της Συνθήκης, για τα οποία γίνεται λόγος, το χαρακτηριστικά άμεσα ισχυρότων κανόνων.

Τόσο η θέσπιση, κατά το Δεκέμβριο 1961, του προγράμματος αυτού, που καθόρισε, κατ' αρχήν, το ρυθμό καταργήσεως των διαφόρων περιορισμών ανά κατηγορία δραστηριότητας, όσο και οι προϋποθέσεις της καταργήσεως καθαυτές διευκρινίζουν πλήρως την κατάσταση.

Απομένει η άποψη ότι το άρθρο 63, παράγραφος 2, εξουσιοδοτώντας το Συμβούλιο να εκδώσει οδηγίες για να ελευθερώσει ορισμένη κατηγορία υπηρεσιών, εξαρτά την κύρια υποχρέωση του άρθρου 59 από τη θέσπιση κοινοτικών πράξεων.

Επί του θέματος όμως αυτού, κύριοι, βρισκόμαστε σε μία νομική κατάσταση που ταυτίζεται απολύτως με την κατάσταση που συναντήσαμε στην υπόθεση Reyners.

Όπως το άρθρο 52, έτσι και το άρθρο 59 — και με ανάλογη διατύπωση — απαιτεί τη βαθμιαία κατάργηση των περιορισμών ή διακρίσεων κατά τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου. Παρέχει μιν στο Συμβούλιο την εξουσία να προβαίνει στην ελευθέρωση αυτή μέσω οδηγιών, επιβάλλει όμως και κατά τρόπο αναμφισβήτητο, υποχρέωση επιτεύξεως αποτελέσματος, η οποία πρέπει να έχει εκπληρωθεί στο τέλος της εν λόγω μεταβατικής περιόδου, η δε εκπλήρωσή της διευκολύνεται από τις οδηγίες, δεν πρέπει όμως να εξαρτάται από την έκδοσή τους.

Η βαθμιαία αυτή εκπλήρωση δεν πραγματοποιήθηκε· ας το λάβουμε υπόψη μας· όπως κρίθηκε όμως με την υπόθεση Reyners, το γεγονός ότι το Συμβούλιο καθυστέρησε την εκπλήρωση αυτή «αφήνει άθικτη ολόκληρη την υποχρέωση καθαυτή μετά την προθεσμία που είχε προβλεφθεί για την εκπλήρωσή της».

Η ερμηνεία αυτή είναι σύμφωνη, όπως επίσης επιβεβαιώσατε, «προς το άρθρο 8, παράγραφος 7 της Συνθήκης, σύμφωνα με το οποίο η λήξη της μεταβατικής περιόδου αποτελεί το έσχατο χρονικό σημείο για να τεθούν σε ισχύ όλοι οι κανόνες που προβλέπει η Συνθήκη και για την εφαρμογή όλων των μέτρων που προϋποθέτει η εγκαθίδρυση της κοινής αγοράς».

Έτσι, όσον αφορά τουλάχιστον την αποτελεσματική εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης, οι οδηγίες που προβλέπονται από το κεφάλαιο περί ελεύθερης παροχής των υπηρεσιών κατέστησαν περιττές. Έχουν ασφαλώς κάποιο ενδιαφέρον, μόνο όμως καθόσον έχουν ως σκοπό να διευκολύνουν την πραγματική παροχή αυτών των υπηρεσιών.

Αρκεί, κύριοι, να υπομνήσω έτσι τα κύρια σημεία της απόφασης Reyners για να καταλήξω στο συμπέρασμα ότι τα άρθρα 59 και 60, τρίτη παράγραφος, έχουν, όπως και το άρθρο 52 και μετά τη λήξη της μεταβατικής περιόδου, άμεσο αποτέλεσμα.

Προτείνω, λοιπόν, επί των ερωτημάτων του ολλανδικού δικαστηρίου και με τη σειρά υποβολής τους να κρίνετε ως εξής:

- 1) Τα άρθρα 59 και 60, τρίτη παράγραφος, της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας αποτελούν, μετά τη λήξη της μεταβατικής περιόδου,

διατάξεις που ισχύουν άμεσα, παρά την ενδεχόμενη έλλειψη σε κάποιον τομέα, των οδηγιών που προβλέπει το άρθρο 63, παράγραφος 2.

- 2) Τα άρθρα 59 και 60, τρίτη παράγραφος, έχουν ως σκοπό την κατάργηση κάθε περιορισμού στην ελεύθερη παροχή υπηρεσιών, ο οποίος ιδίως επιβάλλεται από ένα κράτος μέλος για το μόνο λόγο ότι ο παρέχων τις υπηρεσίες αυτές κατοικεί ή είναι εγκατεστημένος στο έδαφος άλλου κράτους μέλους.

Η προϋπόθεση υπάρξεως κατοικίας στο εθνικό έδαφος του πρώτου κράτους, που επιβάλλεται — έστω και ανεξάρτητα από την προϋπόθεση περί ιθαγένειας — στους πληρεξουσίους και νομικούς συμβούλους για να τους επιτραπεί να επικουρούν τους πολίτες ενώπιον ορισμένων εθνικών δικαστηρίων, συνιστά περιορισμό που απαγορεύεται από τις προαναφερθείσες διατάξεις της Συνθήκης.